

Ярослав СВЕРЛЮК,
доктор педагогічних наук, професор,
директор Інституту мистецтв
Рівненського державного
гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна
ORCID: 0000-0003-3182-6924
e-mail: sverl@ukr.net

АКТУАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНІХ ЦІННОСТЕЙ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розкрито феномен художньої цінності музики, висвітлено протиріччя між суб'єктом та об'єктом, об'єктивною цінністю й суб'єктивною оцінкою в системі ціннісно-оцінних відносин. На основі наукових праць здійснено спробу довести, що ціннісні орієнтації в галузі музичної культури, з одного боку, встановлюють взаємозв'язок елементів психологічної спрямованості особистості (інтересів, потреб, здатності до сприйняття й оцінки, аксіологічних установок), а з іншого – є відображенням певного виду ціннісно-орієнтаційної діяльності, що обумовлена рівнем художнього розвитку та ставлень до навколишньої дійсності й музичного мистецтва. Тобто, незважаючи на соціально-естетичну обумовленість, залежність від багатьох об'єктивних і суб'єктивних

чинників, художня оцінка як рівень відношення суспільства чи окремого індивіда до твору мистецтва є єдиним еквівалентним відображенням художньої цінності.

АКТУАЛІЗОВАНО ДУМКУ ПРО ТЕ, ЩО КОЖНОМУ МУЗИЧНОМУ ТВОРОВІ (А НЕ ЛИШЕ ТВОРАМ «СПРАВЖНЬОГО» МИСТЕЦТВА ЧИ «МУЗИЧНИМ ШЕДЕВРАМ») ПРИТАМАННИЙ ПЕВНИЙ ХУДОЖНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА САМОЦІННІСТЬ. Серед чинників, які обумовлюють художність музичного твору і його виконавства, виокремлено цілком конкретні властивості музики, елементи музичної мови, засоби музичної виразності й різноманітні способи впливу музичного мистецтва на слухача.

Ключові слова: естетичні та художні цінності, музичний образ, музичне виконавство, самоцінність мистецтва.

Yaroslav SVERLIUK,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Director of the Institute of Arts,
Rivne State Humanitarian University,
Rivne, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3182-6924
e-mail: sverl@ukr.net

ACTUALIZATION OF ARTISTIC VALUES OF MUSICAL ART

Abstract. The content of the article reveals the phenomenon of artistic value of music. It has been highlighted the contradictions between subject and object, objective value and subjective evaluation in the system of value-evaluation relations.

It has been proven on the basis of scientific works an attempt that value orientations in the field of music culture, on the one hand, establish the relationship of elements of psychological orientation of personality (interests, needs, ability to perceive and evaluate, axiological attitudes), and on the other – act as a certain type of value-oriented activity, which is determined by the level of artistic development and attitudes to the surrounding reality and musical art. That is, despite the socio-aesthetic conditionality, dependence on many objective and subjective factors, artistic evaluation as the level of attitude of society or an individual to a work of art is the only equivalent reflection of artistic value.

It has been actualized the idea that each piece of music has a certain artistic potential and has a corresponding self-worth, as opposed to works of «real» art or «musical

masterpieces». Factors that determine the art of a musical work and its performance include very specific properties and qualities of music, elements of musical language, means of musical expression and various ways of influencing music on listeners.

It has been proven that value orientations in the field of music culture, on the one hand, establish the relationship of elements of psychological orientation of the individual (interests, needs, ability to perceive and evaluate, axiological attitudes), and on the other – act as a reflection of certain values, due to the level of artistic development and attitudes to the surrounding reality and musical art. The proposed article is a certain scientific view on the subject of artistic values of musical art, which encourage the understanding of modern musical space.

Key words: aesthetic and artistic values, musical image, musical performance, self-worth of art.

Постановка проблеми. Музика – це мистецтво, що відображає дійсність у художньо-звукових образах, має особливий художньо-емоційний вплив на слухача.

Музика завжди ставить високі вимоги до виконавця, зокрема до його технічних, художніх та творчих можливостей, глибини музичного мислення. За цих умов на рівень передачі художнього змісту музичного твору неабияк впливає якість виконавства, під якою розуміють досконалість виконавських дій та операцій, усебічне і глибоке розкриття ідейно-художнього змісту та художнього потенціалу твору.

Якість музичного виконавства хоча й немає самостійної художньої цінності, проте допомагає успішно вирішувати різноманітні художньо-творчі завдання. За цих умов вивчення сутності виконавської діяльності, шляхів реалізації конкретних виконавських операцій, досягнення високого рівня звучання можливе лише в контексті усвідомлення інтерпретації музичного твору, відтворення його як певної художньої цінності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Питання цінності, зокрема естетичної та художньої, розглядали стародавні та сучасні філософи, першовідкривачі в галузі фольклору, дослідники сучасних музичних систем, науковці, які жили в різні історичні періоди й репрезентували такі науки, як математика, логіка, соціологія, естетика, мистецтвознавство, фольклористика. Так, ґрунтовні наукові пошуки щодо окреслення нами питання здійснено, зокрема, такими вченими: критиком та естетом А. Річардсоном, композитором-музикознавцем Б. Асаф'євим, культурологом А. Модем, музичним теоретиком і критиком Е. Гансліком, філософами і естетами Т. Кетовою, І. Ляшенком, О. Чесноковим, І. Шишовою, музикознавцями А. Костюком, В. Медушевським, Л. Мазелем, Є. Назайкінським, О. Ільченком, дослідниками фольклору С. Грицею, О. Правдюком, П. Путіловою, А. Іваницьким, естетичні судження та оцінки запропоновано Л. Коваль та І. Критською.

Мета статті – обґрунтувати естетичну цінність музики через її сприйняття та художню оцінку.

Постановка мети передбачає виконання таких завдань:

- дослідити художні засади музичного мистецтва;
- розглянути художність виконавства через виявлення конкретних характеристик звучання, що підлягають усвідомленню, аналізу, судженню і мають певні одиниці виміру;

- визначити художні основи музики завдяки виявленню структурних елементів, основних компонентів та якостей як сутнісної детермінанти художності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість учених, які досліджують проблеми мистецтва та художньої цінності музики, об'єднує спільна світоглядно-методологічна ідея: вони розглядають ціннісні якості мистецтва з погляду естетики та відповідно до її аксіологічного інструментарію, як-от: рівня розвитку естетики на певному історичному етапі, обраної наукової позиції, конкретних завдань дослідження тощо. Такий світоглядний «консенсус» обумовлений об'єктивними обставинами: художність завжди розглядалася як складник естетичного чи як естетика у вузькому розумінні – музична естетика.

М. Оболенська у зв'язку з цим зазначає, що механізм ціннісного аналізу складається з двох етапів – естетичної оцінки та художньої оцінки. Процес

естетичної оцінки передбачає виявлення прекрасного на інтуїтивному рівні; відповідно процес художньої оцінки має на меті накладення ідіоморфного рівня (відмінні ознаки композиторського мислення) на стаціонарний, механізмами якого є топос (ментальні ознаки національної культури) і хронос (інтонаційні та жанрові традиції), які в сукупності складають умовну «стильову матрицю» (Оболенська, 2017).

Тотожність й однозначність художньої та естетичної цінностей, а також залежність першої від другої знайшли своє відображення в тому, що художня цінність має фактично аналогічні з естетичною цінністю умови виникнення, функціонування, суспільно-історичної та індивідуально-оцінювальної детермінації, ідентичну причинну мотивацію. Естетичне твердження (цінність, тобто значимість), на думку С. Рубінштейна, – це важлива похідна від співвідношення світу і людини, характерна і для мистецтва (Рубінштейн, 1999, с. 37).

Проекція естетики на предмет музичного виконавства звужує, конкретизує об'єкт і спосіб відображення, дещо змінює його світоглядні й методологічні принципи, адже неможливо повністю ігнорувати той факт, що об'єктивна реальність як пізнавальний об'єкт естетики виявляється незалежно від людських потреб та інтересів, тоді як художнє бачення об'єктивної реальності суб'єктивується людиною у процесі творчої діяльності. Розглядаючи концепт музики в соціологічній теорії ХХ століття, А. Басова першочергову цінність музики визначає не лише у неповторній структурі музичного твору, а передусім у внутрішній природі авторського задуму (Басова, 2015, с. 40–45).

Об'єктивація художньої цінності, процесу її створення і самореалізації лише зовнішніми, зокрема соціальними (ідеологічними, моральними, вузько естетичними чи історично-суспільними) чинниками, що досить часто практикується в ідеологізованій естетиці, ставить під сумнів істинність цієї цінності, адже при зміні ідеологічних настанов ідейно-естетичного світогляду, моральних норм і правил, що панують у суспільстві, змінюватимуться і ціннісні характеристики музичних творів. Такий стан речей можна вважати закономірним, якщо розглядати його як діалектичний процес суспільного розвитку.

Проте за таких обставин виникають неабиякі протиріччя між суб'єктом і об'єктом, об'єктивною цінністю і суб'єктивною оцінкою в системі ціннісно-оцінних відносин. Зрозуміло, що музичне мистецтво може використовуватися в різних сферах суспільного життя, однак існує об'єктивна необхідність надання йому опосередкованої, прикладної значимості. Проте варто пам'ятати, що визначення ціннісних якостей музичних творів із позицій світоглядних настанов, конкретних умов, вироблених критеріїв, норм, може спотворити сутність цих творів як художньо-історичного, художньо-національного, художньо-фольклорного чи власне художнього явища.

Підтверджуючи цю думку, О. Ільченко зазначає, що художня цінність музики передусім пізнається через художню оцінку. Незважаючи на соціально-естетичну обумовленість, залежність від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, художня оцінка

як рівень відношення суспільства чи окремого індивіда до твору мистецтва є єдиним еквівалентним відображенням художньої цінності, адже об'єктивна самоцінність музики, високі художні якості окремого музичного твору виникають внаслідок суб'єктивної діяльності людини, які усвідомлюються і стверджуються завдяки емоційно-розумовій діяльності людини, формуванню індивідуального відношення і суспільно-громадської думки (Ільченко, 2014, с. 12–13).

Шляхи подолання різного ціннісного ставлення до музики Т. Чередниченко вбачає у співвідношенні кожного оцінюючого аспекта з іманентною художньою цінністю музики. На думку дослідниці, «...подолання в музичному мистецтві прикладних функцій стає передумовою до більш повного виявлення творчої цінності мистецтва – його специфічно-художньої цінності» (Чередниченко, 1983, с. 207).

Отже, музиці притаманна природна самоцінність. «Самоцінність мистецтва, – писав Л. Закс, – казуально і функціонально пов'язана з його художньою специфікою. Вона є атрибутом і симптомом художності, яка притаманна виключно мистецтву сутнісної якості, феномена, ефекту» (Закс, 1987, с. 67). Кожному музичному творові (а не лише творам «справжнього» мистецтва чи «музичним шедеврам») притаманний певний художній потенціал, відповідна самоцінність. Усвідомлення цього факту не заперечує цінності музики в інших вимірах, з інших точок зору. Важливо, щоб у всіх сферах людського буття, де музика використовується як певний засіб, інструмент, вона розглядалася насамперед як художнє явище і не була виключена із системи художніх ціннісно-оцінних відносин.

У науковій літературі проблеми естетичної (художньої) оцінки переважно розглядаються в одному контексті із проблемами естетичної (художньої) цінності. Об'єктивність оцінки часто вбачається в об'єктивних властивостях навколишнього світу. На думку Г. Сотської та Т. Шмельової, естетична оцінка визначається як установлення значущості предметів, явищ дійсності й мистецтва із позицій уявлень людини про прекрасне. Цей процес має суб'єктивний характер, оскільки детермінується інтересами та потребами особистості, що безпосередньо залежать від її світогляду й рівня музично-естетичного розвитку (Сотська, Шмельова, 2016, с. 52).

Основними цінностями в галузі мистецтва вважаються краса, гармонія, духовний світ людини, естетичний розвиток тощо. Їхнє формування відбувається шляхом пізнання мистецтва, а проявляються вони в усіх видах художньої творчості – образотворчої, літературної, музичної. Саме музично-естетичні цінності формують духовні потреби, оскільки завдяки музичній діяльності відбувається безпосереднє спілкування з музичними творами та художніми образами.

За свідченням Т. Фурсенко, естетичні цінності пов'язані з естетичним освоєнням людиною навколишньої дійсності. Вони складаються внаслідок специфічної оцінки, переживань, перетворення світу в процесі взаємодії суб'єкта й об'єкта, розвитку естетично-творчих здібностей, потреб, інтересів і смаків (Фурсенко, 2005, с. 5). Учена робить висновок, що ціннісні орієнтації у галузі музичної культури, з одного

боку, встановлюють взаємозв'язок елементів психологічної спрямованості особистості (інтересів, потреб, здатності до сприйняття й оцінки, аксіологічних установок), а з іншого – є відображенням певного виду ціннісно-орієнтаційної діяльності, що обумовлена рівнем художнього розвитку та ставлень до навколишньої дійсності й музичного мистецтва.

На думку Л. Масол, усвідомлене ставлення особистості до навколишнього світу, до культури – це цінності, які стають базовими у моделюванні змісту загальної мистецької освіти. Єдність таких універсальних художньо-естетичних категорій, як «ритм», «контраст», «симетрія», «композиція», «динаміка», сприяє розумінню специфіки художньо-образної мови кожного із видів мистецтва» (Масол, 2014, с. 18). Авторка наголошує, що спільними для всіх видів мистецтва є естетичне відображення в художніх образах закономірностей людського буття.

Немає потреби розглядати сутності критеріїв оцінки, що залежать від тих соціальних ролей, які відіграє мистецтво у певний час. Зрозуміло, що ці критерії не передбачають винесення об'єктивної оцінки безпосередньо художнім якостям творів мистецтва. Вони виконують іншу функцію – показують ці твори в контексті суспільно-ідеологічних чи суспільно-духовних інтересів, відповідності чи невідповідності з пануючою орієнтацією на естетичний ідеал. Така орієнтація передбачає вирішення й інших, не менш важливих завдань, зокрема виховання естетичних смаків. Формуючись під впливом соціально-суб'єктивних ідеалів, ці естетичні смаки виявляються у ставленні до творів мистецтва, віддзеркалюються в соціально-суб'єктивованій оцінці. Таким чином, до духовної сфери суспільства, соціально-художніх відносин потрапляють музичні твори, які не мають художньої цінності, але отримують із боку соціуму, окремих особистостей високу оцінку.

Як же домогтися істинності оцінки, забезпечити її відповідність дійсній цінності? Відомо, що об'єктивним критерієм істинності є суспільно-історична практика, в процесі якої складаються ці цінності. Зокрема, йдеться не про довге «проживання» творів мистецтва як таке, а про їхнє багаторічне перебування і визнання у сфері духовних потреб суспільства незалежно від ідейно-естетичних настанов, естетичних ідеалів та смаків, що змінюються під впливом суспільно-історичних чинників. Тобто, йдеться про самоцінність творів мистецтва, на оцінку яких суттєво не можуть впливати зовнішні чинники.

Зрозуміло, що не всім творам мистецтва судилося стати «шедеврами», які претендують на визнання століттями. Проте і до творів «меншої» художньої цінності слід застосовувати той же оцінний підхід, що і до «високохудожніх». Передусім варто домогтися об'єктивної оцінки на рівні індивідуального сприймання.

Істинність індивідуальної оцінки полягає в тому, що судження про об'єкт, його цінність виноситься безпосередньо на підставі сприймання та усвідомлення (зокрема й чуттєво-емоційного) об'єктивної реальності. Самоцінність мистецтва вимагає відповідного, звільненого від зовнішнього впливу судження,

своєрідної «самоцінної» оцінки. Цікаву думку у зв'язку з цим висловив Б. Бернштейн, зауваживши, що «мистецтвознавство, яке прагне до максимальної науковості, жодним чином не повинно ховати «безоціночність» свого підходу до предмета. Навпаки, такий підхід повинен бути якраз ознакою наукової методології» (Бернштейн, 1984, с. 254). Таким чином, не варто вважати, що за цих обставин може бути винесена оцінка, яка повною мірою звільнена від впливу різноманітних чинників суспільного життя, суб'єктивного ставлення з боку того, хто її виносить. «Безоціночність» оцінки необхідно розглядати як метод і спосіб пізнання твору мистецтва, зокрема й музичного, коли судження виносяться лише на підставі інтелектуального й емоційно-чуттєвого сприймання, аналізу та переживання його художнього образу. Музичний твір – це самоцінний художній феномен, якісним виразником якого є його внутрішній художній потенціал.

Не викликає сумніву й те, що оцінка формується у процесі сприймання конкретних характеристик звучання, які підлягають усвідомленню, аналізу, судженню, і мають свої одиниці виміру та критерії. Означені характеристики належать до конкретних виражальних елементів музичної мови, особливостей побудови музичного твору і його виконання, які сукупно передають його ідейно-художній зміст, емоційно-образну сферу, відтворюють «художність» звучання як специфічну якість музики, її основний оцінний критерій. Отже, природна самоцінність музики детермінується такою сутнісно-іманентною властивістю, як *художність*. Усвідомлення цього факту дає можливість констатувати, що виконання музичних творів полягає у відтворенні їхніх художніх засад. Художність – це потенціал твору, а не об'єктивна реальність. Такою вона стає тільки у процесі виконання. Оскільки виконання передбачає реалізацію художності, доцільно називати його художнім виконанням. Щоб відтворити художню сутність твору, досягти потрібного рівня художності звучання, необхідно мати уявлення про художність як поняття, форму мислення, якість, зміст та структуру. Вона (художність) повинна матеріалізуватися у таких видах, формах і складниках, які б дозволили розглядати її цілісність як логічну сукупність конкретних елементів, а звідси, визначити закономірності і шляхи її усвідомлення і відтворення.

Під художністю в науковій літературі зазвичай розуміють те, що свідчить про приналежність явищ, процесів, об'єктів, різних видів і форм людської діяльності до мистецтва, наприклад, художнє пізнання, художнє мислення, художній ідеал, художній образ, художня діяльність, художній метод, художній смак, художнє виховання тощо. Разом із тим художність є своєрідним індикатором якісної сторони мистецтва, ідейно-художньою субстанцією його творів.

Аналіз наукової та спеціальної літератури з музичного мистецтва свідчить, що чимало теоретиків, музикантів-практиків у своїх роботах зазвичай аналізують важливі питання, що стосуються якості музичного звучання, досягнення глибини і переконливості передачі художності образу, розкриття ідейно-художнього змісту творів, тобто питань, що мають безпосереднє відношення до художності музики, її сутнісних

характеристик. Так, Р. Вагнер відносить до чинників художнього виконавства «спів мелодії», динаміку, правильний темп і його модифікації, оскільки йдеться про «життєво важливий принцип усієї музики» (Вагнер, 1975, с. 132).

Наведені вище приклади свідчать про те, що до чинників, які обумовлюють художність виконавства, відносять цілком конкретні властивості музики, елементи музичної мови, засоби музичної виразності й різноманітні способи впливу музики на слухачів. Тобто художність має реальну, конкретну матеріальну основу свого буття і виявлення як самодостатнє поняття, оскільки абстрагованої художності як такої в природі не існує.

Домінуючим чинником матеріалізації абстрактної художності є сприймання її як «емпіричного факту», як певної структурної цілісності та вивчення складників цієї цілісності. Художність може стати інтегральною властивістю лише за умови визначення інтегруючих елементів, їхніх сутнісних властивостей, а також створення нової властивості шляхом злиття характеристик цих елементів, що виявляються у взаємозв'язках, у межах певної логічної художньої системи.

Висновки. Отже, щоб визначити художні основи музичного мистецтва, необхідно виявити їхні структурні елементи, складові компоненти та властивості, які сукупно є сутнісною детермінантою художності. Варто розуміти, що художні засади музичного мистецтва являють собою раціональну сукупність таких властивостей та елементів музики, за допомогою яких воно функціонує як суспільна свідомість і мислення, як засіб пізнання відображення дійсності, як художня форма і художній зміст, як художній процес і художній образ, викликаючи в слухачів образні уявлення, переживання, пробуджуючи в них глибокі почуття та емоції. Властивість музики образно відображати дійсність, визначати ставлення до того, що відображається, дає змогу розглядати її як специфічну, художньо образну форму пізнання.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розкритті методики розвитку художнього мислення як невід'ємного складника зародження почуттів та емоцій, удосконалення якого відбувається на ґрунті співставлення наявних моральних та естетичних норм, понять про досконале, ідеал, сформованих як попередній досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Оболєнська, М. (2017). Фортепіанна творчість Луї В'єрна в аспекті ціннісної теорії стилю: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків: Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. 18 с.
- Рубинштейн, С. (1999). Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер. 720 с.
- Басова, А. (2015). Концепт музики в соціологічній теорії ХХ століття. *Наукові записки НАУКМА. Соціологічні науки*. Т. 174. С. 40–45.
- Ільченко, О. (1994). Народне оркестрове виконавство: аматорство і проблеми художності. Київ: КДК. 116 с.
- Чередниченко, Т. (1983). К проблеме художественной ценности в музыке. *Проблемы музыкальной науки*. Москва. Вып. 5. С. 65–101.

Закс, Л. (1987). Диалектика социокультурного назначения и ценностного самоутверждения искусства. *Искусство в системе культуры*. С. 63–71.

Сотська, Г., Шмельова, Т. (2016). Словник мистецьких термінів. Херсон: Стар. 52 с.

Фурсенко, Т. (2005). Формування ціннісних орієнтацій підлітків у галузі музичної культури в позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. 18 с.

Масол, Л. (2002). Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. *Шкільний світ*. № 9 (вкладка). URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/1/visnuk_3.pdf (дата звернення: 30.05.2022).

Берштейн, Б. (1984). История искусства и художественная критика. *Советское искусствоведение*. № 3. С. 245–272.

Вагнер, Р. (1975). О дирижировании. *Дирижерское исполнительство. Практика. История. Эстетика*: статьи. Москва. С. 87–131.

REFERENCES

Obolenska, M. (2017). Fortepianna tvorchiist Lui V'erna v aspekti tsinnisnoi teorii styliu [Louis Verne's piano work in terms of value theory of style]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet mystetstv imeni I. P. Kotliarevskoho. 18 s. [in Ukrainian].

Rubinshteyn, S. (1999). Osnovy obshchey psikhologii [Fundamentals of general psychology]. Sankt-Peterburg: Piter. 720 s. [in Russian].

Basova, A. (2015). Kontsept muzyky v sotsiolohichnii teorii XX stolittia [The concept of music in the sociological theory of the twentieth century]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiolohichni nauky*. T. 174. S. 40–45. [in Ukrainian].

Ilchenko, O. (1994). Narodne orkestrove vykonavstvo: amatorstvo i problemy khudozhnosti [Folk orchestral performance: amateurism and problems of art]. Kyiv: KDIK. 116 s. [in Ukrainian].

Cherednichenko, T. (1983). K probleme khudozhestvennoy tsennosti v muzyke [To the problem of artistic value in music]. *Problemy muzykalnoy nauki*. Moskva. Vyp. 5. S. 65–101. [in Russian]. [in Ukrainian].

Zaks, L. (1987). Dialektika sotsiokulturnogo naznacheniya i tsennostnogo samoutverzhdeniya iskusstva [Dialectic of socio-cultural purpose and value self-affirmation of art]. *Iskusstvo v sisteme kultury*. S. 63–71. [in Russian].

Sotska, H., Shmelova T. (2016). Slovnyk mystetskykh terminiv [Dictionary of artistic terms]. Kherson: Star. 52 s. [in Ukrainian].

Fursenko, T. (2005). Formuvannia tsinnisnykh orientatsii pidlitkiv u haluzi muzychnoi kultury v poazshkilnykh navchalnykh zakladakh [Formation of value orientations of teenagers in the field of music culture in out-of-school educational institutions]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. 18 s. [in Ukrainian].

Masol, L. (2002). Kontseptsiiia khudozhno-estetychnoho vykhovannia uchniv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [The concept of artistic and aesthetic education of students in secondary schools]. *Shkilnyi svit*. № 9 (vkladka). URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/1/visnuk_3.pdf (data zvernennia: 30.05.2022). [in Ukrainian].

Bershteyn, B. (1984). Istoriya iskusstva i khudozhestvennaya kritika [History of art and art criticism]. *Sovetskoe iskusstvovedenie*. № 3. S. 245–272. [in Russian].

Vagner, R. (1975). O dirizhirovanii [On conducting]. *Dirizherskoe ispolnitelstvo. Praktika. Istoriya. Estetika*: stati. Moskva. S. 87–131. [in Russian].

Дата надходження до редакції: 06.06.2022